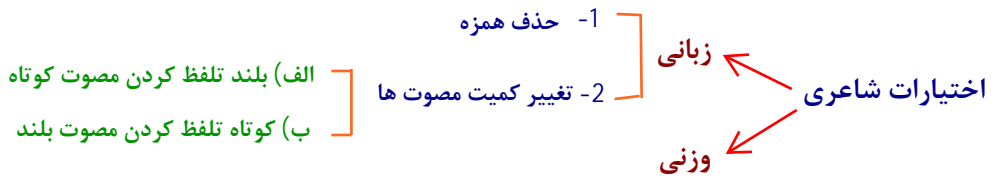

بروزترین و برترین
سایت کنکوری کشور

WWW.KONKUR.INFO

Konkur
info

<https://konkur.info>

درس پنجم

اختیارات شاعری^(۱) زبانی

دلا بسوز که سوز* تو کارها بکند

- UU - U-U - UU - U-U

نیاز نیم شبی دفع صد بلا بکند

دنیا نیرزد آن که پریشان کنی دلی

- U - U - UU - U - U - -

زنهار بد مکن که نکرده است عاقلی

تاکنون آموختیم که وزن و آهنگ شعر در دو مصراع، آن چنان هماهنگی دارند که گوش آشنا به وزن شعر، از شنیدن آن، موسیقی هموار و گوش نوازی را درک می‌کند.

دو مصراع یک بیت، از دید ضرب آهنگ و چینش نشانه‌های هجایی باید بسیار منظم و دقیق با یکدیگر هم‌آوایی و همخوانی داشته باشند.

هماهنگی موسیقایی مصراع‌ها، بیانگر نظام و انسجام بافت آهنگین و همگونی چینش نشانه‌های آوایی است. گاهی تناسب آوایی، یکسانی و هم‌نوایی مصراع‌ها، دستخوش ناهمگونی‌ها و ناهماهنگی‌هایی می‌شود.

شاعران برای اینکه این ناهماهنگی را به همواری، تبدیل کنند و از ناهمواری‌های ایجاد شده در سخن بپرهیزند، از قابلیت‌هایی بهره می‌برند که به آن «اختیارات شاعری^(۱)» می‌گویند. این اختیارات به دو نوع «زبانی» و «وزنی» تقسیم می‌شوند.

اختیارات زبانی

اختیاراتی که شاعر با نحوه بیان و شیوه تلفظ خود اعمال می‌کند. این اختیارات بر دو نوع است:

۱- لازم به ذکر است که شاعر در صورت نیاز از اختیارات زبانی و وزنی بهره می‌گیرد.

۱. حذف همزه

اگر پیش از همزه آغاز هجا، صامتی بیاید (همزه، بین یک صامت و یک مصوّت قرار گیرد) می‌توان آن را حذف کرد.

بیت زیر را می‌خوانیم:
 سعدی نظر^{*} از رویت کوتاه نکند هرگز و ر روی بگردانی، در دامت آویزد
 سعدی

سَع دِی نَ	ظَ رَز رِوِی تَ*	کُ تَه نَ	کُ نَد هَر گِزِ	پایه‌های آوایی
وَر رِوِی	بِ گَر دانی	دَر دَا مَ	نَ تَا وِی زَدِ*	
مفعول	مفاعیلن	مفعول	مفاعیلن	وزن

با خوانش درست بیت و تعیین پایه‌های آوایی، می‌بینیم که وزن این بیت، هَمسانِ دولختی است.

اکنون همین بیت را با قراردادن نشانه‌های هجایی می‌سنجیم تا به این اختیار شاعری بیشتر پی ببریم:

سَع دِی نَ	ظَ رَز رِوِی تَ*	کُ تَه نَ	کُ نَد هَر گِزِ
U - -	- - - U	U - -	- - - U
وَر رِوِی	بِ گَر دانی	دَر دَا مَ	نَ تَا وِی زَدِ*
U - -	- - - U	U - -	- - - U
مفعول	مفاعیلن	مفعول	مفاعیلن

با توجه به پایه‌های آوایی بیت و مقایسه هجاهای دو مصراع، پی‌می‌بریم که شاعر در هجای پنجم مصراع اول و دوازدهم مصراع دوم از اختیار زبانی حذف همزه استفاده کرده است. اگر بیت را بدون حذف همزه می‌خواندیم، بی‌شک، وزن اصلی بیت، حاصل نمی‌شد. ●

۲. تغییر کمیت مصوت‌ها

شاعر در مواردی خاص مختار است که به ضرورت وزن شعر، مصوت کوتاه را بلند یا مصوت بلند را کوتاه تلفظ کند:

الف) بلند تلفظ کردن مصوت‌های کوتاه

گاهی شاعر بنا به ضرورت، کسره اضافه، «و» (ضمه) عطف یا ربط و نیز مصوت‌های کوتاه پایان کلمه را بلند به حساب می‌آورد:

به نمونه زیر توجه کنید:

کز آن جانب که او باشد، صبا عنبرفشان آید

نسیم صبح را گفتم که با او جانبی داری

سعدي

نِ بی داری - - - U	کِ با او جا - - - U	ح را گُفتم - - - U	نِ سی مِ صُب - - - U
فِ شانايد - - - U	صِ با عنِ بر - - - U	کِ او با شد - - - U	کِ زانِ جانِب - - - U*
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

حذف همزه

شاعر در هجای سوم مصراع اول این بیت، کسره اضافه پایانی واژه را بلند تلفظ کرده است تا با هجای معادلش در مصراع بعد، همسان گردد و وزن بیت «مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن» به دست آید.

اکنون بیتی دیگر:

نخواهم گوید و خواهد به صد جان

به صد جان آرزو آن رغبت که جانان

نظامی

	حذف همزه	حذف همزه
کِ جانان - - U	ز دانِ رغبت - - - U	بِ صد جان - - - U
بِ صد جان - - U	یِ دُ خاهد - - U*	نِ خاهم گو - - - U
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

شاعر در هجای ششم مصراع دوم، برای همسانی هجاها و رسیدن به آهنگ و وزن مناسب بیت، به ضرورت، «و» ربط را به صورت کشیده تلفظ کرده است تا هجای بلند به شمار آید.

به بیت زیر توجه کنید:

همه کارم ز خود کامی به بدنامی کشید آخر

نهان کی ماند آن رازی کز او سازند محفل ها

حافظ

حذف همزه

کِ شِی دا خِر - - - U	بِ بَد نا می - - - U	زِ خُد کا می - - - U	هَد مِ کارَم - - - U
دَمَح فِیِلِها - - - U	کَ زو سا زَن - - - U	نَ دان را زی - - * U	نَ هان کی ما - - - U
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

شاعر در هجای دوم مصراع اول بیت بالا، مصوت کوتاه پایان کلمه را بلند تلفظ کرده است. در مثال زیر، شاعر /-/ در واژه «تو» را به ضرورت وزن شعر، بلند در نظر گرفته است تا ناهمواری در آهنگ و وزن شعر پدیدار نگردد.

تو کجایی تا شوم من چاکرت چارقت دوزم کنم شانه سرت

مولوی

چا کِ رَت - U -	تا شَ وَم مَن - - U -	تُ کُ جا یی - - U -
نِ سَ رَت - U -	زَم کُ نَم شا - - U -	چا رُقَت دو - - U -
فاعِلن	فاعِلاتِن	فاعِلاتِن

همچنین در هجای نهم مصراع دوم مصوت کوتاه /- / را نیز بلند در نظر گرفته است، این مورد از اختیارات زبانی شاعر است تا از دو نوع تلفظ، آن را که برای آهنگ شعرش مناسب تر است، در نظر بگیرد.

● شاعران به ندرت مصوت کوتاه /- / را بلند در نظر گرفته اند:

نه سبو پیدا در این حالت، نه آب خوش بین و الله اعلم بالصواب

مولوی

لَتَنْ أَب	دا ذَ رینِ حَا*	نَ سَبو پِی*
- U -	-- U -	- - U
بِص صَ وَا ب	لَا هُ اَع لَم	خُش بِ بَیْن وَل*
- U -	- - U -	- - U -
فاعِلن	فاعِلاتِن	فاعِلاتِن

(ب) کوتاه تلفظ کردن مصوت های بلند

در کلماتی که به مصوت بلند /و/ و /ای/ ختم می شوند، اگر بعد از آن مصوت ها، مصوتی بیاید، شاعر اختیار دارد که مصوت های بلند /و/ و /ای/ را کوتاه تلفظ کند. ضمناً میان دو مصوت، صامت «ی» قرار می گیرد که آن را «ی» میانجی می نامند.

در دام فتاده آهوئی چند محکم شده دست و پای در بند

نظامی

بِی چَند	تا دِ آ هُو*	در دا م ف
- -	ُ U -	U U --
دَر بَند	دَس تُ پا ی	مُح کَم شُ دِ
- -	U - U -	U U --
فَع لِن	فاعِلاتُ	مِستَفَعُلُ

هجای هشتم مصراع اول بیت، بلند و هجای معادلش در مصراع دوم کوتاه است. هجای کوتاه مصراع دوم را نمی‌توان بلند تلفظ کرد؛ اما هجای بلند مصراع اول را کوتاه تلفظ می‌کنیم تا با معادل خود در مصراع بعد همسان گردد.

همچنین در مثال زیر، مصوت بلند /و/ در واژه «ابرو» که به ضرورت وزن، کوتاه تلفظ می‌شود:

پیش کمان ابرویش لابه همی کنم؛ ولی

گوش کشیده است از آن گوش به من نمی‌کند

حافظ

پیش کمان ابرویش لابه همی کنم؛ ولی	گوش کشیده است از آن گوش به من نمی‌کند	کَنَم وَ لَى	لَا بِهَ مَى	نِ اَبِ رُوشِ*	پى ش ك ما
- U - U	- U U -	- U - U	- U U -	- U - U	- U U -
پیش کمان ابرویش لابه همی کنم؛ ولی	گوش کشیده است از آن گوش به من نمی‌کند	نِ مَى كُنْد	گوش ب من	دِ اَسْت زان*	گوش ك شى
- U - U	- U U -	- U - U	- U U -	- U - U	- U U -
مفاعِلن	مفتعلن	مفاعِلن	مفتعلن	مفاعِلن	مفتعلن

توجه (۱)

● مصوت بلند /و/ در کلمات تک‌هجایی بو، رو، جو، مو و ... هیچ‌گاه کوتاه نمی‌شود؛ اما در کلمه «سو» در صورت اضافه شدن به کلمه‌ای دیگر، ممکن است کوتاه شود:

پس سوی کاری فرستاد آن دگر تا از این دیگر شود او باخبر

مولوی

پس سوی کاری فرستاد آن دگر تا از این دیگر شود او باخبر	دان دگر	ری فرستاد	پس سوی کاری
- U -	- U -	- - U -	- U -
پس سوی کاری فرستاد آن دگر تا از این دیگر شود او باخبر	دان دگر	ری فرستاد	پس سوی کاری
- U -	- U -	- - U -	- U -
فاعِلن	فاعِلن	فاعِلن	فاعِلن

توجه (۲)

نیاز خیابان بیابان روحانیون

مصوت بلند / (ی) / در کلماتی مانند: بیا، گیاه، عامیانه، زیاد، سیاست، بیاموز، قیامت و واژه‌هایی از این قبیل بیاید، همواره کوتاه است:

بیا تا قدر یکدیگر بدانیم که تا ناگه ز یکدیگر نمایم

مولوی

بِ یا تا قَد	رِ یکِ دِیِ گَر	بِ دا نِیم
U - - -	U - - -	U - -
کِ تا نا گَه	زِ یکِ دِیِ گَر	نِ ما نِیم
U - - -	U - - -	U - -
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعی

خودارزیابی

۱ مصوت بلند «ی» در چه صورت همیشه کوتاه و مصوت بلند «و» در چه صورت همیشه بلند تلفظ می‌شود؟

۲ تقطیع مثال‌های زیر، به صورتی که بین کمانک تقطیع شده است، با کدام اختیارات شاعری مطابقت دارد؟

U - U - -	- U - -	- - -
آهوی دشت	ساقی ما	جادویی
(U - - U -)	(- U U -)	(- U -)
U - U	- U -	- U - U - U
بهانه	سوی من	درخت دوستی
(- - U)	(- U U)	(- U - - - U)
	U - U U	- - U
	شب و روز	تو گفتی
	(U - - U)	(- - -)

۳ پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، اختیارات شاعری زبانی به کاررفته در هر کدام را مشخص کنید.

(الف) گفت: ای پسر این نه جای بازی است * * * * *
بشتاب که جای چاره‌سازی است *

نظامی

(ب) فریاد که در رهگذر آدم خاکی * * * * *
بس دانه فشاندند و بسی دام تنیدند *

فروغی بسطامی

(پ) بر همه اهل جهان سید و سرور علی است * * * * *

مفتعلن فاعلن

در ره دین خدا، هادی و رهبر علی است * * * * *

قدسی مشهدی

(ت) ز دو دیده خون فشانم ز غمت شب جدایی * * * * *

چه کنم که هست اینها گل باغ آشنایی * * * * *

عراقی

(ث) تفرّج‌کنان در هوا و هوس * * * * *
گذشتیم بر خاک بسیار کس

سعدی

(ج) من نمی‌گویم زبان کن یا به فکر سود باش * * * * *

ای ز فرصت بی‌خبر در هر چه هستی، زود باش * * * * *

بیدل

(چ) بیچارگی * * * * *
در چاره‌گری زبان کشیدند * * * * *
چو دیدند * * * * *

نظامی

(ح) خلد گر به پا خاری * * * * *
چه سازم به خاری که در دل نشیند؟ * * * * *

طیب اصفهانی

(خ) همه برگ بودن همی ساختی به تدبیر رفتن نپرداختی

سعدی

(د) آمدسوی کعبه سینه پرچوش چون کعبه نهاد حلقه در گوش

نظامی

(ذ) سوی چاره گشتم ز بیچارگی ندام بدو سر به یکبارگی

فردوسی

(ر) نکوهش مکن چرخ نیلوفری را برون کن ز سر باد و خیره سری را

ناصرخسرو

بروزترین و برترین
سایت کنکوری کشور

WWW.KONKUR.INFO

Konkur
.info

<https://konkur.info>